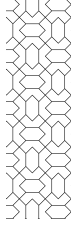

CITATION

Tözlüyurt, Mehmet, "The Question Of Muqâtil B. Suleiman's Being Zaydî And Murjî", *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]*, 14, 14 (2018/14) pp. 275-299

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN ZEYDÎ VE MÜRÇİÎ OLUŞU MESELESİ

The Question of Muqâtil B. Suleiman's Being Zaydî and Murjî

Mehmet TÖZLUYURT

Dr. Öğr. Üyesi,

Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.

Assist. Prof.,

Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences.

mehmet.tozluhurt@bozok.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4422-9010.

Öz

Hz. Peygamber sonrasında eserleri ve görüşleriyle İslâm düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunan ilim adamlarından biri de Mukâtil b. Süleyman'dır. Mukâtil, ilim çevrelerinde Kur'an'ı bütünüyle tefsir eden ilk müfessirlerden biri olarak kabul edilmektedir. O, tefsirinin yanı sıra kaleme aldığı diğer eserlerle kelâm, hadis, fıkıh gibi disiplinlerin gelişimine de katkıda bulunmuştur. Mukâtil'in ismi, İslâmî konulardaki bazı yorumları ve kendisine atfedilen birtakım asılsız görüşler sebebiyle, bid'at mezheplerle beraber anılmıştır. Bu tür olumsuz ithamlara maruz kalan sadece kendisi de değildir. İslâm tarihinde Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî gibi pek çok âlim hakkında da bu tür mesnetsiz ve olumsuz yakıştırmalar yapılmıştır. Mukâtil, bazı ayetlere getirdiği yorumlarda Hz. Ali'yi ön plana çıkarmış ve bundan dolayı Zeydilik ile itham edilmiştir. İmanla ilgili kimi görüşleri sebebiyle de Mürcî olarak nitelendirilmiştir. Bize göre onun hakkındaki bu tür olumsuz ithamlar, ön yargılı değerlendirmelerden ve görüşlerine parçacı bir şekilde yaklaşılmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada objektif bir bakış açısıyla Mukâtil'in kelâmî görüşleri ele alınacak ve hakkındaki iddiaların doğru olup olmadığı tarafsız bir şekilde ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mukâtil b. Süleyman, mezhep, Mürcie, Zeydiyye, İman.

THE QUESTION OF MUQĀTİL B. SULEIMAN'S BEING ZAYDĪ AND MURJĪ

Abstract

One of the scholars who contributed to the development of Islamic thought through his works and views following the Prophet was Muqâtil b. Suleiman. Muqâtil is regarded as one of the first commentators (mufassir) who comment the Qur'an completely by scholarship circles. He contributed to the development of disciplines such as kalâm, hadith, fiqh as well as other works he wrote in addition to his commentary (tafsir). Muqâtil's name was mentioned along with the bid'ah sects, due to some of his interpretations on Islamic issues and some unfounded views attributed to him. He is not the only one who has been exposed to such negative accusations. In the history of Islam, such baseless and unfavorable adaptations have been made about many scholars such as Abû Hanifa and Mâtürîdî. Muqâtil brought Ali into the forefront in his comments to some verses and he was therefore charged with Zaydiyya. Because of some of his views on faith, he was also considered to be a Murjî. In our opinion, such negative accusations about him stem from prejudiced assessments and that his views was approached in a fragmentary manner. In this study, Muqâtil's theological views will be discussed from

KAYNAKÇA

Tözlüyurt, Mehmet, "Mukâtil B. Süleyman'ın Zeydî Ve Mürcîî Oluşu Meselesi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*, 14, 14 (2018/14) ss. 275-299. **Makale Geliş T:** 13/09/2018 **Kabul T:** 10/10/2018

Makale Türü: Araştırma Makalesi.

an objective point of view and it will be tried to determine whether the claims about him are true or not.

Keywords: Muqātil b. Suleiman, sect, Murjia, Zaydiyya, faith.

GİRİŞ

Din; fitratlarına karşı yabancılaşan, karanlığı aydınlığın yerine hâkim kılmaya çalışan insanlara yol göstermek ve onların yeniden insan onuruna yakışır bir biçimde hayat sürdürmelerini sağlamak için Allah tarafından peygamberler vasıtasıyla gönderilen ilâhî düzendir.¹ Mezhep ise bir takım siyasî, içtimâî, iktisâdî ve diğer hâdiselerin etkilerinin mezhep kurucusu sayılan kişi ile ona uyanlardaki fikrî, dinî ve siyâsî tezahürüdür.² İtikâdî mezhep kurucuları olarak kabul edilen kişiler din koyucuları ya da elçi olmadıkları gibi din tebliğcisi de değillerdir. Dinî kuralları belirleyen Allah, tebliğ eden ise peygamberdir. Peygamber sonrasında dini tebliğ etmekle yükümlü olan insanlara düşen ise kendi dönemlerinde ortaya çıkan veya kendilerinden sonra ortaya çıkması muhtemel sorunlara çözüm üretmektir. Yeryüzünde ne kadar insan varsa o kadar bilgi üretim merkezi var demektir. Bu nedenle her biri farklı fitrata (duygu, düşünce, karakter, zekâ ve anlayış) sahip insanların benzer sorunlara farklı çözüm önerileri sunmaları son derece doğaldır.³

İslâm toplumunda, Allah'ın tarihin akışına kendisiyle müdahalede bulunduğu son elçinin görevini tamamlayıp ahirete irtihaliyle birlikte insanlar, halifelik başta olmak üzere Allah'ın sıfatları, iman, kader, gayb âlemi gibi bazı sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Müslümanlar bu sorunları Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'in sözlerini⁴ referans kabul ederek ve israilî bilgilerden de faydalanarak kendi anlayışları doğrultusun-

¹ Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 6.

² Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, 6. Baskı, (Ankara: TDV Yayınları 2011), XXII.

³ Ethem Ruhi Fıçlalı, "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler", *Ankara İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sayı. 4 (1980): 130; Mevlüt Özler, *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet-Ehl-i Bid'at* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 13.

⁴ Kur'an ve hadis metinlerinin tamamı aynı anlaşılabilirliğe sahip değildir. Bunlardan bazıları üslup ve içerik açısından kolay anlaşılır nasslardır. Bazıları ise ulûhiyet konusu ve ahiret âlemiyle ilgili metinler başta olmak üzere gayb âlemiyle ilgili olmaları sebebiyle anlaşılması biraz daha zordur. Bu zorluk insanları aynı konularda farklı düşünmeye sevk etmiştir. Fıçlalı, "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler", 130; Özler, *Ehl-i Sünnet-Ehl-i Bid'at*, 14.

da çözmeye çalışmışlardır. İnsanların ortaya koyduğu bu çözüm daha sonraları dinî bir içeriğe, bu görüşler ise aynı fikre sahip olanlarca din odaklı birer mezhebe dönüşmüştür/dönüştürülmüştür.⁵

Hız. Peygamber sonrası ortaya çıkan farklılıklar daha çok birkaç konu etrafında şekillenmektedir. Yani İslâm'ın bütün konularını içine almamaktadır. İlgili konular hakkındaki görüşlerin, kendine has kelâmî bir fırkaya bürünmesi yani sistemleşmesi çok sonraları olmuştur.⁶ Her fırka, oluşum sürecini tamamlarken siyasî ve sosyal şartlardan da etkilenmiştir. Siyasî gücü elinde bulunduranların da fırkaları etkiledikleri bir gerçekliktir.⁷ Bu nedenle İslâm toplumunu oluşturan bireylerin fikrîsel anlamda birbirinden tamamen kopuk olduğu,⁸ aralarında hiçbir ortak noktanın bulunmadığı düşünülemez. Zaten temel konularda (usûl-i selâse) varlığı ve onlara iman etme konusunda herhangi bir ayrılıktan bahsetmek de mümkün değildir.⁹

İslâm dünyasında özellikle 73 fırka hadisinin¹⁰ de etkisiyle temel konuların dışında da bazı farklılıklar gündeme getirilmiştir. Bu anlayışın etkisiyle pek çok insan âdeta İslâm dışı ya da sapık fırka mensubu olarak ele alınmıştır. Bu tür muameleye maruz kalanlardan biri de müfessir, muhaddis ve mütekellim¹¹ olan Mukâtil b. Süleyman'dır (ö. 150/767). O, kimi görüşleri sebebiyle Mürcîî veya Zeydî olarak anılmıştır.

- ⁵ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 25-29.
⁶ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 3. bs. (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 138; Özler, *Ehl-i Sümmet-Ehl-i Bid'at*, 17.
⁷ Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm* (Beyrut: yy., 1969), 4: 97-99.
⁸ Ümit Harun Akkaya, "Sır Dizilerinde Kadın", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 10 (2016), 263.
⁹ Kavramın teşekkül ve gelişimi hakkında geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Usûl-i Selâse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42: 212.
¹⁰ "Yahudiler 71 farklı gruba ayrıldılar. Bunlardan bir tanesi cennette, diğerleri cehennemdedir. Hıristiyanlar 72 farklı gruba bölündüler. 71'i cehennemde, sadece bir tanesi cennettedir. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz benim ümmetim de 73 farklı gruba ayrılacaktır. Birisi cennette, geri kalan 72'si ise cehennemde olacaktır. Denildi ki: Ey Allah'ın Resulü! Onlar kimlerdir? Buyurdu ki: Cemaattir." Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: yy., 1981), Fiten, 17. Kurtuluşa erecek olan fırka başka bir rivayette, "Benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu yolda olanlar" şeklinde ifade edilmiştir. Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebir*, thk. Dr. Beşşâr, 2. bs. (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1998), İmân, 18.
¹¹ Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-müfessirin*, 3. baskı, (Beyrut: Müessesetü Nüveyhiz es-

Mukâtil, hangi görüşlerinden dolayı bu mezheplerle irtibatlandırılmıştır? Onun bu şekilde itham edilmesi gerçekleri yansıtmakta mıdır? Biz bu yazımızda bazı görüşlerinden hareketle farklı ekollere (Haşvi, Mürcîî, Mücessime, Müşebbihe Ehl-i Hadis) ait olduğu iddia edilen Mukâtil b. Süleyman'ın bizzat kendi görüşlerini referans kabul ederek kelâmî ekoller içindeki yerini belirlemeye çalışacağız.

1. MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN ZEYDÎ OLDUĞU İDDİASI

Mukâtil b. Süleyman'ın aidiyeti konusunda ileri sürülen iddialardan birisi onun Zeydî olduğudur. Bu iddianın doğruluğu veya yanlışlığı ancak Zeydîlik mezhebinin ne olduğunun ortaya konmasıyla mümkün olacaktır. “Zeydîlik”, ismini Zeyd b. Ali'den (ö. 122/740) alan ve onun taraftarlarını, fikrî takipçilerini veya onun soyundan gelenleri de kapsayacak şekilde kullanılan bir terimdir. Mezhepler tarihi eserlerinde ise Zeydîlik'in tanımı şu şekilde yapılmıştır: “Zeyd b. Ali'nin yolundan gidenler ve imametini Ali-Fatıma neslinden olup, bilgili, cesaretli, ibadete düşkün ve mevcut yönetime karşı imametini ilan ederek mücadele eden kimselerin hakkı olduğuna yürekten inanan kişi ve toplulukların ortak adıdır.”¹²

Zeyd b. Ali ile Mu'tezilî fikirlerin oluşmasında en büyük paya sahip olan Vasıl b. Ata (ö. 131/748) arasında bir irtibat söz konusudur. İkiisi arasındaki bu yakınlaşma, sonraki takipçileri arasında artarak devam etmiş ve zamanla Zeydiyye'nin Mu'tezilî prensipleri benimsemesine yol açmıştır. Bir bakıma Zeydiyye mezhebinin kelâm ilmine dair görüşleri Mu'tezilî bir sistem çerçevesinde gelişmiştir.¹³ Zeydiyye'nin kelâmî görüşlerini şu şekilde sıralayabiliriz: et-Tevhîd, el-Adl, el-Va'd ve'l-Va'îd, el-Emr bi'l-Ma'ruûf ve'n-Nehy ani'l-Münker, el-Menzile

sekâfiyye, 1988), 682.

¹² Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Mektebetü'n-nehdati'l-Mısriyye, 2000), 1: 129; Ebu'l-Ferh Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Emîr Ali Mehnâ (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993), 1: 179-180; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, (Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, ty.), 44; Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *Tefsirde Akılcı Eğilim* (İstanbul: Mana Yayınları, 2015), 49.

¹³ İsa Doğan, “Zeydiyye Mezhebi'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşü”, (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987), 88.

Beyne'l-Menzileteyn ve İmamet.¹⁴ Onlara göre kişi imametın şartlarını taşıyorsa, imam olmasında herhangi bir sakınca yoktur. Ayrıca onun ırkına ve aidiyetine bakılmaz. Yine onlara göre zalim olan yöneticilere karşı isyan etmek vaciptir.¹⁵

Mukâtil'i Zeydî-Şii olarak nitelendirenlerin ilki Muhammed b. İshak en-Nedim'dir (ö. 385/995). O, Mukâtil hakkında, "Zeydiyye'den, muhaddislerden ve kurrâdandır." ifadelerine yer vermiştir.¹⁶ Son dönem fikir adamlarından olan Muhammed Ebû Zehra da Mukâtil'i Şii-Zeydî biri olarak tanıtmıştır.¹⁷ Ancak her iki yazar da onun hangi görüşlerinden dolayı Zeydî olduğuna temas etmemişlerdir.

Mukâtil'e ait *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserin tahkikini yapan Şehhâte de "tefsiri incelendiğinde Mukâtil'in, Şia'nın Zeydî koluna mensup olduğuna dair pek çok delil olduğu" kanaatindedir.¹⁸ Şehhâte de bu delillerin neler olduğuna değinmemiştir.

Mehmet Ünal ise, "Zeydiyyenin Kur'an Tasavvuru ve Tefsir Dinamiklerine Dair" adlı makalesinde Mukâtil'in Zeydî söyleme sahip olduğu yönünde ileri sürülen birkaç delili incelemiştir. Bu delillerin ilki, "Her kim Allah'a kavuşmayı umarsa, bilsin ki Allah'ın tayin ettiği o vakit elbette gelecektir. O, hakkıyla iştirak eder, hakkıyla bilendir." (Ankebût 29/5) ayetidir. İddiaya göre ilgili ayetteki "hak yola ulaşanlar" tabiri Mukâtil tarafından, Ehl-i Bey'ten olan Hz. Ali, Abbas, Hamza ve Cafer olarak yorumlanmıştır.¹⁹ *Tefsîrû Mukâtil b. Süleymân'a* atfen yapılan yorumla Mukâtil'in Zeydî olduğu kanaatine varılması gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Mukâtil'in ayetle ilgili yorumuna baktığımızda "hak yola ulaşanlar"ın sadece Zeydiyye mezhebinin önem atfettiği Ehl-i Bey'te

¹⁴ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 65; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 115; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 25.

¹⁵ Muhammed b. İshak en-Nedim, *el-Fihrist*, thk. Rıza-Teceddüd (Tahran: yy., 1981), 226.

¹⁶ İbn Nedim, *el-Fihrist*, 227; Ayrıca bk. Abdusselâm b. Abbâs el-Vecîh, *A'lâmu'l-müellifîne'z-Zeydiyye müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekafiyye* (Amman: yy., 1999), 1046.

¹⁷ Muhammed Ebû Zehra, *el-İmâm Zeyd hayâtuhü ve asruhü -ârâuhü ve fıkhuhü* (Beyrut: Dâru'l-fikri'l-'Arabi, ty.), 16.

¹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (*Kur'an Terimleri Sözlüğü*) trc. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2004), 74.

¹⁹ Mehmet Ünal, "Zeydiyyenin Kur'an Tasavvuru ve Tefsir Dinamiklerine Dair", *İslami İlimler Dergisi*, 5/1 (2010): 181-182.

mensup kimselerden oluşmadığı açık bir şekilde görülecektir. Zeydî olarak değerlendirilmeyen Zeyd b. Harise, Ebû Hind, Ebû Leyla, Emmü Eymen de Mukâtil tarafından ilgili ayetin yorumunda zikredilmiştir.²⁰

Mukâtil'in Zeydî olduğuna dair ileri sürülen bir diğer delil ise, “İçinizden sadece zulüm yapanlara dokunmakla kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah'ın cezası şiddetlidir.” (Enfâl 8/25) ayetidir. Mukâtil ayette geçen “fitnenin” Cemel Savaşı, fitneye düşenlerden maksadın ise sahabeden Talha ve Zübeyir olduğunu ifade etmiştir.²¹ Mukâtil bu açıklamasını herhangi bir delile dayandırmamıştır. Ancak benzer bir yorumu Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı eserinde de rastlamaktayız. O, görüşünü Hasan-ı Basrî'den nakille delillendirerek onun şöyle dediğini nakleder: “Bu ayet, Ali, Ammâr, Talha ve Zübeyr hakkında inmiş olup, fitne de özellikle Cemel Savaşı'nın yapıldığı gündür.” Zübeyir şöyle demiştir: “Bu ayet bizim hakkımızda inmişti; ancak biz uzun zaman, hakkımızda olduğunu düşünmeden okuduk. Meğerse bu ayetlerle biz kastediliyormuşuz.”²²

Mukâtil'in Zeydî olduğu görüşü doğru değildir. Bu iddiamızın gerekçelerini şu şekilde izah edebiliriz:

1. Zeydiler, imamet teorisinde Hz. Ali'nin en faziletli (*efdal*) kişi olduğunu kabul ederler. Bununla birlikte Zeyd b. Ali'nin ilk iki halife Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ilgili olarak sarf ettiği, “Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında güzel sözden başka bir şey diyemem ve babamdan da onlar hakkında iyi sözden başka bir şey dediğini duymadım. Ben, atam Hüseyin'i öldüren Ümeyyeoğullarına karşı ayaklandım.”²³ sözleri onların hilâfetini benimsediğine işaret olarak algılanmıştır. Hz. Osman için ise aynı duygulara sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Mukâtil'in, tefsirinde diğer sahabilere nazaran Hz. Ali'ye biraz daha fazla önem atfettiği doğrudur. Öncelikle, kimi ayetleri Hz. Ali'nin kah-

²⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2: 511.

²¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 11; Ünal, “Zeydiyyenin Kuran Tasavvuru ve Tefsir Dinamiklerine Dair”, 182.

²² Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûmi'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 2003), 1-2: 415.

²³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1: 129-130; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 45.

ramanlığını ön plana çıkarır şekilde açıklamıştır.²⁴ Hz. Peygamber'in Hz. Ali kanalıyla aktarılan hadislerine eserinde yer vermiştir.²⁵ Hz. Ali, muhacir ve ensardan İslâm'a ilk giren ve Allah'ın kendilerinden razı olduğu,²⁶ mümin ve takvalı,²⁷ Allah'ın sırât-ı müstakîm (İslâm dini) üzere tuttuğu,²⁸ iman eden ve sâlih amel işleyen²⁹ kimselerden olarak anılmıştır.

Zeydîler Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul edip Hz. Osman'dan bahsetmezlerken Mukâtil, Hz. Osman'ın hilâfeti de dâhil olmak üzere hakkında herhangi bir olumsuz yargıya sahip değildir. O, bazı ayetlerin yorumunda Hz. Osman'ın ismini kullanmasının ardından –radıyallâhu anh– “Allah ondan razı olsun.” duasında bulunmuştur.³⁰ Hz. Osman ve bazı sahabilerin, Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in emrini tutmayarak okçular tepesini terk etmeleri sonucunda Müslümanlar savaşı kaybetmişlerdir. Allah onların Nebi'nin emrine karşı gelmeleri sonrasında öldürülmelerine izin vermemiş ve onları affetmiştir.³¹ Ayrıca Hz. Osman, “O, dosdoğru yol üzeredir.” ayetinin yorumunda doğru yolda olan olarak zikredilmiştir.³² “İyiler ise, kâfur katılmış bir kadehten (cennet şarabı) içerler.” mealindeki İnsân suresinin 5. ayetinin tefsirinde “iyilerden” kastedilenler içinde Hz. Osman ile Hz. Ali'nin ismi birlikte yer almaktadır.³³ Görüldüğü üzere Mukâtil'in Hz. Ali'yi öne çıkarmasının yanında Hz. Osman gibi diğer sahabilerden de olumlu şekilde bah-

²⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 297; 2: 39; 3: 17; 3: 19; 3: 196. Ayrıca bk. Orhan Yılmaz, *Rivayetlerde Hz. Ali*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 21-57.

²⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 190; 2: 301; 3: 427.

²⁶ Ayrıca Bedir ehlinden on kişinin bu özelliklere sahip olduğu vurgulanmış, bununla birlikte Hz. Ali dışında herhangi bir isim telaffuz edilmemiştir. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 68.

²⁷ Hz. Ali dışında başka bir isme yer verilmemiştir. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 58.

²⁸ Hz. Abbas, Hz. Hamza ve Cafer'in de ismi zikredilmektedir. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 345.

²⁹ Bu kimselerin Benî Hâşim soyuna mensup olduğu, sadece Hz. Ali, Hz. Hamza Cafer, Ubeyde b. Hâris vb. kişilerin adı verilmiştir. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 117.

³⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 513; 3: 29.

³¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 231.

³² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 198.

³³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 427.

setmiştir. Dolayısıyla buradan hareketle Mukâtil'in Şîi ya da Şîi yanlısı olduğu sonucuna varılamaz.

Nasîrüddîn et-Tûsî (ö. 672/1274), “Mallarımı Allah yolunda harca-yıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir.” mealindeki Bakara suresinin 262. ayetinde geçen infakı, “bir şeyi mülkünden çıkarmak” olarak tarif ederken, “*fi sebîlillâh*” ifadesini İbn Zeyd’in “O, cihattır.” sözünü referans kabul ederek açıklama yoluna gitmiştir. Hz. Osman ve diğer Ümeyyeoğullarından hiç bahsetmemiştir.³⁴ Mukâtil ise ilgili ayetin tefsirini yaparken Hz. Osman’a yer vermiştir. Ayetin Hz. Osman ve yine Ümeyyeoğullarından olan Abdurrahman b. Avf’ın Müslümanların hizmetinde kullanılmak üzere mallarını infak etmeleri sebebiyle nazil olduğunu ifade etmiştir.³⁵ Zeydî olan birinin ayetlerin yorumunda, Hz. Ali ve neslinin hakkı olan imameti tekrar elde etmek için Ümeyyeoğullarına karşı ayaklanacağı gerçeğinden hareketle Hz. Osman ve diğerleri hakkında en ufak övücü bir söz söylemeyeceği kanaatindeyiz.

2. Zeyd b. Ali, imamet yolunda Hz. Hüseyin’in şehadetinden sonra Emevîler’e karşı Ehl-i Beyt adına harekete geçen ilk kişidir. Onun bu kalkışması Emevî yönetiminden memnun olmayan Ali oğullarının iktidar beklentilerine bir cevap niteliği taşımaktadır.³⁶ Zeyd, Emevî halifesi Hişam b. Abdülmelik (ö. 125/743) ile tartıştığı bir ortamda Rasûlullah’ın ve Hz. Ali’nin neslinden olmanın kendisine imamet için yeteceğini belirtmiştir. Halife tarafından huzurdan kovulduğunda bundan sonra imamet için var gücüyle mücadele edeceğini söylemiştir.³⁷ Zeyd’in ayaklanması yönetim tarafından şiddetle bastırılmıştır. Horasan valisi Nasr b. Seyyar’a karşı ayaklanan Yahyâ b. Zeyd de valinin görev-

³⁴ Ebû Ca’fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *et-Tibyân fi tefsiri’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Habib (Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-‘Arabî, ts.), 2: 333.

³⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 142.

³⁶ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 292.

³⁷ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, (Kahire: Dârü’l-me’ârif, 1939), 7: 164-166; Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, (İzmir: yy., 2008), 270-271.

lendirdiği Selm b. Ahûz el-Mâzinî komutasındaki askerler tarafından katledilmiştir.³⁸

Zeydî olarak kabul edilen Mukâtil, Zeyd b. Ali ve Yahyâ b. Zeyd'in aksine Emevî Devleti'nin Horasan valisi olan Nasr b. Seyyâr'ın komutanlarından el-Mâzinî'nin yanında büyük itibar elde etmiştir. Hatta Emevîler'e karşı mücadele eden Haris b. Süreyc ile yapılan barış görüşmelerine el-Mâzinî adına katılmıştır.³⁹ Mukâtil hayatı boyunca yaşadığı bölgelerde mevcut yönetimlerle hiçbir zaman ters düşmemiş Zeydîler'in başını çektiği isyan hareketi içinde yer almamıştır. Mukâtil hayatının önemli bir kısmında Emevî siyaseti için mücadele etmiş ve bazı siyasî görevlerde bulunmuştur.⁴⁰

3. Zeydîler büyük günah işleyenler hakkında Mu'tezile'nin takındığı tavrı benimsemişlerdir.⁴¹ Mu'tezile'ye göre imanla amel arasında bağ olması sebebiyle büyük günah işleyen kimse mümin ve kâfir dışında fâsık olarak isimlendirilir. Fâsık, cehennemde sürekli kalacak olup zaman sınırlaması olmadan azap görecektir.⁴² Mukâtil'e göre ise iman dört manada tefsir edilmelidir. Birincisi tasdik söz konusu olmaksızın dil ile iman ikrarıdır. Münafıkları muhatap alan ve onların durumunu konu edinen ayetlerdeki⁴³ iman kelimesi sadece ikrar anlamına gelmektedir. İkincisi gizli ve açıktan tasdiktir. İman edenler ve müminler gibi

³⁸ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1: 130-131; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 45.

³⁹ Ebû Ahmed Abdullah b. Adıyy el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1984), 2429; Şemseddîn Muhammed b. Ahmed Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1988), 4: 641; Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 191; Ömer Türker, *Erken Dönem Tefsirlerinde Tevil Sorunu* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 21.

⁴⁰ Ömrünün son kısımlarında Irak'a geçtikten sonra Abbasî hanedanı ile iyi ilişkiler içinde olmuştur. Bk. Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi* (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2005), 36.

⁴¹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1: 265.

⁴² Ebu'l-Hasan b. Ahmed Kâdî Abdulcabbâr, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, trc. İlyas Çelebi, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, 2013), 2: 574, 620; Ebi'l-Hüseyn Abdurrahmân b. Muhammed b. Osmân el-Hayyât, *Kitâbü'l-intisâr ve'r-reddi alâ İbn Râvendî el-mülhîd* (Beyrut: Mektebetü dâri'l-Arabî, 1993), 166-167. Bağdâdî onları, "...Allah'ın rahmeti konusunda ümitsizliğe düşmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez." (Yûsuf 12/87) ayetini görmezden geldikleri ve günahkârları ümitsizliğe sevk ettikleri için Haricilere benzetmiştir. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 45.

⁴³ Mümtetine, 60/13; Münâfikûn, 63/3.

ifadelerin yer aldığı ayetlerde⁴⁴ iman bu manada kullanılmıştır. İlahî vahyin asıl iman dediği de budur. Üçüncüsü tevhîd manasındadır. İlgili ayetlerde⁴⁵ söz konusu edilen imanın kabul edilmesi veya reddedilmesi değil, Allah'ın birliğine imanın inkârı veya kabulüdür. Dördüncüsü ise şirk içinde bir imandır. Allah'a ortak koşan Arapların imanı bu şekildedir.⁴⁶ Buradan çıkan sonuç şudur: İman kelimesinin tasdiki içermesi ve doğrudan kalbî bir fiili anlatmasıdır. Bununla birlikte tasdik dil ile de gerçekleşmektedir.

Müfessire göre iman ile amel farklı şeylerdir. Bunun en açık delili şirkin dışındaki günahların, insanı dinden çıkarmadığıdır. Şirkin dışındaki günahlar ise kebâir ve sağâir şeklinde ikiye ayrılmaktadır. O, Şûrâ, 42/37. ayetin tefsirinde kebâiri (büyük günahları) “sonu ateş olan her günah” şeklinde ifade etmekte, fevâhişi (küçük günahları) ise “dünyada ceza olarak had uygulanan günahlar”⁴⁷ olarak açıklamaktadır. Müfessire göre büyük günah işleyen kimse tevhîd ehliendir. O, “Onlardan kimisi kendisine zulmeder.” mealindeki Fâtır suresinin 32. ayetinde geçen, “kendisine zulmedenlerden” maksadın “büyük günah işleyenler” olduğu ve bunların günahlarının gerektirdiği kadar cehennemde kalacağı, sonra Allah'ın affına mazhar olup cennete gireceği kanaatindedir.⁴⁸ Bir başka ifadeyle ateşte ebedî kalacak olanlar sadece kâfirler ve müşriklerdir.

4. Mukâtil'in Zeydî olmadığına bir başka delili ru'yetullah konusundaki görüşleridir. Öncelikle belirtmek gerekir ki Zeydiyye'ye göre Allah birdir. Ancak bu “bir”, sayı manasında olmayıp mülk birliği anlamındadır. Çünkü sayı olan “bir” diğer birlere benzediği gibi, kendisine eklenmek suretiyle de çoğalmayı akla getirebileceği için Allah, hakiki manada bir olamaz.⁴⁹ “Gözler O'nu görmez, O bütün gözleri görür.” (En'âm 6/103), “Ey Muhammed de ki Allah birdir. Allah her şeyden

⁴⁴ Fetih, 48/5; Beyyine, 98/7.

⁴⁵ Mâide, 5/5; Nahl, 16/106; Mü'min, 40/10.

⁴⁶ Mukâtil, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 172-173.

⁴⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 180.

⁴⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 77. Ayrıca bk. 1: 233; 2: 132-133; Türker, *Erken Dönem Tefsirlerinde Tevil Sorunu*, 116.

⁴⁹ Hamidan b. Yahya, *Tenbihü'l-gâfilîn an mağaliti'l-mütevehhimîn*, Fatih Millet Kütüphanesi, no: 2387, vr. 119.

müstağni ve her şey O'na muhtaçtır. O doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir.” (İhlâs 112/1-4), “*Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir.*” (Hadîd 57/4), “*Üç kişinin gizli bulunduğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur.*” (Mücâdele 58/7) gibi ayetler Zeydiyye'ye göre Allah'ın tevhîdini ispat eden ayetlerdir.⁵⁰ Ayrıca “*Hiçbir şey O'nun benzeri değildir.*” ayetini referans alarak Allah'ı herhangi bir varlığa benzetmekten uzak durmuşlar, bu anlayışları çerçevesinde Allah'ın hem bu dünyada hem de ahirette görülemeyeceği sonucuna ulaşmışlardır.⁵¹

Mukâtil, dünyada Allah'ın peygamberler ve melekler tarafından görülebileceği kanaatindedir. Bu konuda ilk olarak Necm suresinin 13. ayetini delil getirmektedir. Ona göre Hz. Peygamber, Rabbini baş gözüyle değil kalp gözüyle görmüştür.⁵² Çünkü bu konu gaybî alanla ilgilidir. Ancak nakil ile bilinebilir. O, “*Ona ancak temiz olanlar dokunur.*” mealindeki Vâkıa suresinin 79. ayetinde yer alan “*mutahharûn*” kelimesinden maksadın “her türlü günahattan ve hatadan korunmuş dünya semasındaki sefere meleklerinin olduğu ve her gün Allah Teâlâ'nın yüzüne baktıklarını” belirtmektedir.⁵³ Bununla birlikte Mukâtil, Allah'ın insanlar tarafından dünya gözüyle görülmesinin imkânsız olduğu görüşündedir. Bu manada En'âm suresinin 103. Ayetinde geçen, “*Gözler O'nu idrak edemez.*” kısmını dünya ile sınırlandırmıştır. Ona göre yaratılmış varlıklardan hiçbiri dünyada Allah'ı göremez.⁵⁴

Hz. Musa'nın Allah'tan bizzat kendisini görmeyi talep etmesini şu şekilde anlatır: Hz. Musa, Allah ile sözleştiği süre dolup tayin edilen dağa gelmiş ve o anda Rabbinin sözünü işitmiştir. Bundan büyük bir haz duymuştur. “*Rabbim bana görün sana bakayım.*” şeklinde söz sarf etmiştir. Onun bu sözüne karşılık Allah da ona, “*Sen beni asla göremezsin.*” (A'râf 7/143) karşılığını vermiştir. Allah, görülebilmesini dağın yerinde durmasına bağlamıştır. Mukâtil, Allah'ın Musa ile kendi arasında dağı şahit kıldığını ve Allah'ın dağa tecelli etmesiyle dağın parçalandığını,

⁵⁰ Yahya b. Hüseyin, *Resailü'l-'adl ve't-tevhid* (by.: Dâru'l-hilâl, 1981), 2: 70.

⁵¹ Ahmed b. el-Hasan er-Rassâs, *Misbâbu'l-ulûm*, thk. M.A. Kafafi (Beirut: Beirut Arab University, 1971), 12; Yusuf Gökâlp, “Zeydilik”, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 232.

⁵² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 290.

⁵³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 318.

⁵⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 363.

hatta dağın altı parçaya bölünüp Besîr, Sevr ve Hazen adındaki üç parçasının Mekke'ye; Radvâ, Vergân ve Uhud adındaki üç parçasının da Medine'ye düştüğüne dair ilginç bir rivayete yer vermiştir. Ayetin son kısmında ise Hz. Musa'nın tevbe etmesinin “*Kendini göster de sana bakayım.*” ifadesinden ötürü olduğunu söyleyen Mukâtil, yine ayette Hz. Musa'nın “*Ben müminlerin evveliyim.*” cümlesini de “*Senin dünyada asla görülemeyeceğini tasdik edenlerin evveliyim.*” şeklinde yorumlamıştır.⁵⁵ Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere ru'yetullahın imkânsızlığını Mukâtil, dünya hayatına hasretmiştir. Mukâtil'e göre, ayetlerde olumsuzlanan mutlak manada Allah'ın görülmesi değil, dünya hayatında görülmesidir.

Ehl-i Sünnet âlimleri Allah'ın görülmesini, Hz. Musa'nın Allah'ı görme talebinin olumsuz cevaplanmasını da dikkate alarak dünya ile sınırlandırmışlardır. Onlara göre A'râf suresinin 143. ayetindeki murad-ı ilahîden maksat, Allah'ın dünyada görülmesinin muhal olduğudur.⁵⁶ Mukâtil, “*O gün birtakım yüzler aydıdır. Rablerine bakarlar.*” (Kıyâme 75/22-23) ayetini de “*İnsanlar ahirette Allah'a gözleriyle bakacaklardır.*” tarzında Allah'ın ahirette görüleceği ön kabulüne dayanarak kelâmî bir anlayışla tefsir etmiştir.⁵⁷

Bütün bu ayetler ışığında Mukâtil, cennette inananlara verilecek lütuftan bahseden bazı ayetleri Allah'ın görülebileceği ile irtibatlandırmıştır. Örneğin, “*iyilik yapanlara iyilik ve daha fazlasıyla karşılık verileceğini*” haber veren Yûnus suresinin 26. Ayetini, “*cennetten başka bir de Kerîm olan Allah'ın yüzüne bakma nimeti*” diye açıklamıştır.⁵⁸ Yine Kâf suresinin 35. ayetini de “*cennet ehlinin her cuma günü rablerini görecekleri ve çeşit çeşit ihسانlara nail olacakları*” şeklinde yorumlamıştır.⁵⁹

Ehl-i Sünnet'e göre ahirette Allah'ı görme lütfu sadece müminlere tahsis edilecektir. Ebu'l-Hasan Eş'arî (ö. 324/935-36), Selef'in ru'yetullah

⁵⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 413-414.

⁵⁶ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1: 321-22. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmûd Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu, (Ankara: İsam Yayınları, 2003), 121-123.

⁵⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 423.

⁵⁸ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2008), 24; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 90.

⁵⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 272.

hususundaki görüşlerini aktarırken Selef âlimlerinin müminlerin Bedir gecesinde ayı gördükleri gibi kıyamette de gözleriyle Allah'ı göreceklere dair inançlarını aktarır. Kâfırlar ise Allah'ı görme şerefinden mahrum bırakılacaklardır. Nitekim Allah, Mutaffîfîn suresinin 15. ayetinde, “onların kıyamette gözlerinin perdeleneyeceğini” bildirmektedir. Mukâtil de zikri geçen ayeti, “İnanmayanlar ise hicabın/perdenin arkasında durdurulur. Allah onlarla konuşmaz, onlara bakmaz/nazar etmez ve onları temize çıkarmaz. Bu durum, onların cehenneme götürülmelerine dair emir verilmeye kadar böyle olacaktır.”⁶⁰ şeklinde açıklamaktadır.

Ru'yetullah tartışmaları bağlamında üzerinde tartışılan ayetlere getirdiği yorumlar, Mukâtil'in bu hususta Allah'ın kıyamet günü müminler tarafından görüleceğine inandığını göstermektedir. Selef, Allah'ın ahirette müminler tarafından görüleceği hususunda ittifak hâlidir. Aklî olarak her durumda her canlı için Allah'ın görülmesinin caiz olduğunu ve mevcut hadisler sebebiyle de özellikle ahirette O'nun müminlere görünmesinin gerekliliğini savunmuşlardır.⁶¹ Mukâtil ile Selef'in bu konuda aynı fikriyatı paylaştığı anlaşılmaktadır.

2. MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN MÜRCİİ OLDUĞU İDDİASI

“Mürcie” kavramı kök itibarıyla Arapçada sülâsî (üç harf) kökten kullanımını olmayan “r-c-e” fiilinin dört harfli türevi “irca”dan ism-i faildir. “Ercee” fiili Arapçada; “bir işi geriye bırakmak, tehir etmek, tecil etmek” gibi anlamlarda kullanılır. Dil uzmanları “Mürcie” isminin türediği *ircâ* kelimesinin “*recâ*” ve “*recee*” fiillerinden türediğini naklederler. Ancak her iki fiil de hangi kökten tüerse türesin “tehir etme, erteleme ve geciktirme” anlamını koruduğu ve “ümit verme” anlamını içermediği noktasında ortaklırlar.⁶²

⁶⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 461.

⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, 120; Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*. (Beirut: Dâru ibn Zeydün, ts.), 13; Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd*, thk. Habibullah Hasan Ahmed (Kahire: Dâru't-tabâati'l-Muhammedî, 1986), 217; Bağdâdî, *el-Fark*, 289.

⁶² Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lügâ*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (by.: yy. ts.), 2: 283; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (by.: yy., ts.), 19: 1583; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b.

Âlimler tarafından “Mürctie” kavramının birbirinden farklı pek çok tanımı yapılmıştır. Biz bu tanımlardan sadece bir kaçına temas etmekle yetineceğiz. Mürctie; “Ehl-i kiblenin tamamının imanlarını görünür bir şekilde ikrar etmeleri sebebiyle mümin olduğunu iddia eden ve onların hepsi için Allah’tan bağışlanma uman kimselerdir.”⁶³, “Tevbe etmeden ölen büyük günah sahiplerinin cezalandırılacağı veya affedileceği konusunda hüküm vermeyip onların durumunu Allah’a havale edenlerdir.”⁶⁴, “Küfürle birlikte taat fayda vermediği gibi, imanla birlikte günahın da zarar vermeyeceği fikrini iddia edenlerdir.”⁶⁵, “Haricilerin düşüncesine en aşırı biçimde karşı olanlardır. Zira onlar, devlete itaate önem verip dünyadaki yöneticilerin politikalarına pek aldırmayan bir mezheptir. Mürctie ismi bu tutuma delalet eder.”⁶⁶, “Hz. Osman ve Hz. Ali dâhil olmak üzere büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah’a havale ederek onların ahirette gidecekleri (cennet veya cehennem) yer konusunda herhangi bir hüküm ortaya koymayan kimselere ve gruplara verilen genel bir isimdir.”⁶⁷ Mürctie ile ilgili yapılan tanımlar sonrasında acaba Mukâtil, bu mezhebin özelliklerini taşımakta mıdır?

Mukâtil’in Mürctie’den olduğunu⁶⁸ söyleyenlerden biri Eş’arî’dir. O, Mukâtil’in, “Allah hiçbir varlığa benzemez, hiçbir varlık da Allah’a benzemez.”⁶⁹ şeklinde ifadelerinin olduğunu belirtmekle birlikte onun teşbihî fikirlere sahip olduğunu da aktarır. O, bu çerçevede Mukâtil’i

Abdirrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, thk. Ali Hilalî (Kuveyt: et-Türâsü’l-‘Arabî, 1987), 1: 240-243; Muhammed b. Ya’kub Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü’l-muhît* (Mısır: Heyetü’l-Mısri, 1980), 1: 16, 267.

⁶³ Hasan b. Musa en-Nevebahî ve Said b. Abdullah Kummî, *Furaku’s-Şia*, (Kahire: Dâru’r-reşâd, 1992), 19.

⁶⁴ Mutahhir b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed’ ve’t-târih* (Kahire: Mektebetü’s-sekâfeti’-d-dîniyye, ty.), 5: 144.

⁶⁵ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî, *el-Fasl fi’l-milel ve’l-ehvâ ve’n-nihal*, thk. Dr. Muhammed İbrâhîm Nasr (Beyrut: Dâru’l-cil, 1996), 5: 74; Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, 1: 165; Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Târifât* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1985), 221.

⁶⁶ Montgomery William Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı (Ankara: yy., 1981), 147.

⁶⁷ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürctie ve Tesirleri*, 39.

⁶⁸ Mukâtil b. Süleyman’ın doğup yetiştiği Horasan bölgesinde Mürctie’nin durumu hakkında bk. İsmail Pırlanta, *Ortaçağın İncisi Nişabur* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013), 161-164, 407-409.

⁶⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 535-536.

teşbihi benimseyen Mürcie'den saymıştır. Bu iddiasını da Mukâtil'e atfen –her ne kadar incelemiş olduğumuz eserlerinde rastlayamadığımız– Allah hakkında sarf ettiği şu sözlere dayandırır: Allah cisimdir, çokça saça sahiptir. O, insan benzeri bir yapıdadır; eti, kanı ve kemiği vardır. El, ayak, baş, iki göz gibi organları ve uzuvları vardır. İçi doludur.” Ayrıca Eş'arî, Mukâtil'e dayandırarak, “imanın fiskın cezasını düşürdüğünü ve tevhîd ehlinin azaba uğramayacağı” şeklinde bir görüş nakleder.⁷⁰

İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Eş'arî'nin Mukâtil hakkında zikri geçen ithamlarını iki nedenden sakıncalı bulmaktadır. Birincisi, Eş'arî, “Allah cisimdir, O'nun insan suretinde bedeni ve organları vardır. O ettir, kandır, saçtır, kemiktir.” görüşünü hem Mukâtil'e hem de Dâvûd el-Cevâribî'ye dayandırmıştır. İbn Teymiyye'ye göre bu sorundur. Çünkü Dâvûd el-Cevâribî'nin bu ifadeyi söylediği bilinmektedir. Mukâtil ise, “Kendisi hakkındaki gerçeği en iyi Allah bilir.” demiştir. Yani, bu cümlenin Mukâtil'e nispet edilebileceğini gösteren güvenilir bir delil bulunmamaktadır. İkincisi, İbn Teymiyye, Eş'arî'nin, bu açıklamaları Mukâtil hakkında bilgi veren Mu'tezile'ye ait eserlerden alınmasının mümkün olduğunu savunur.⁷¹ O, “Mu'tezile, Mukâtil'den yaptığı nakillere ilaveler yapmış olabilir; ondan nakilde bulunmuş olabilir; ya da bu görüşleri güvenilir şahıslardan nakletmiş olabilir.” diyerek konuyla ilgili farklı ihtimalleri gündeme getirmeyi tercih etmiştir.⁷²

Şehristânî'ye göre ise Mukâtil, ileri gelen Mürciîlerden olup Hz. Ali, Said b. Cübeyr, Talk b. Habîb, Amr b. Mürre, Amr b. Zerr, Hammad b. Ebî Süleyman, Ebû Hanîfe, Ebu Yusuf, Muhammed b. el-Hasan ve Kadid b. Cafer gibi büyük hadis imamlarındandır.⁷³ Mukâtil hakkında bu

⁷⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1: 213-14.

⁷¹ Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye*, thk. Dr. Muhammed Reşad Sâlim, (Saudi 'Arabia: yy., 1986), 2: 617-618; Ebu'l-Mu'in en-Nesefî, *Tabsrâtu'l-edille*, nşr. H. Atay-Ş. Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 1: 158. Ayrıca bk. Mun'im Sirry, “Mukâtil b. Süleyman ve Antropomorfizm”, çev. Yusuf Yurt- Büşra Yurt, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, sy. 12 (Aralık 2017): 276-277. Krş. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1: 258-259.

⁷² İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, 2: 618-619.

⁷³ Büyük günah işleyenleri işledikleri büyük günah sebebiyle tekfir etmemişlerdir. Hariciler ve Kaderiyye'nin aksine, cehennemde sonsuza kadar kalacaklarına da hükmetmemişlerdir. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 168-69.

bilgilere yer veren Şehristânî, eserinin ileriki bölümlerinde onu Zeydiyye fırkasından kabul etmiş ve yine onun Allah'ın suret ve uzuvlarının olduğuna dair bir görüşe sahip olduğunu da ifade etmiştir.⁷⁴ Hâlbuki Mukâtil, Fetih suresinin 10. ayetinde geçen ve zahiren “Allah'ın eli” anlamına gelen “*yedullâh*” ifadesini “Allah, müminlere vadetmiş olduğu hayrı kendilerine vermiştir.” şeklinde açıklamıştır. Buradan hareketle zahirde teccîm ifade eden bu kelimeyi tamamen teccîmin dışında yorumladığından onun Mücessime'den olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca dönemin halifesi, Mukâtil'e, “Allah'ın sıfatları konusunda aşırılığa gittin.” ithamında bulunduğu Mukâtil halifeye İhlâs suresini okumuş ve ardından da, “Kim benim hakkımda bu suredeki Allah'ın sıfatları konusunda bunların dışında farklı bir şey söylediğimi iddia ederse kesinlikle yalan söylemiştir.”⁷⁵ şeklinde cevap vermiştir. Yukarıdaki teccîm ifade eden ayete yönelik yaptığı yorum dikkate alındığında bu rivayetin Mukâtil'e ait olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.⁷⁶

Müslümanların ana gövdesini teşkil eden büyük çoğunluk İbn Hazm (ö. 456/1064) tarafından Mürcie konusu altında incelenmiş, Cehmiyye, Neccâriyye ve Kerrâmiyye ve bunlara ilaveten Eş'arîleri Mürcie'den saymıştır. İbn Hazm, iman hakkındaki fikirleri açısından Ebu'l-Hasan Eş'arî ile Cehm b. Safvân arasında herhangi bir fark görmez. O, Kerrâmileri, “İman dil ile söylenendir. Şayet kişi kalbiyle küfre iman etse Allah katında mümindir, Allah'ın dostudur, cennet ehlidir.” görüşüne sahip olmasından; Cehmiyye'nin lideri konumundaki Cehm b. Safvân'ı (ö. 128/745-46), “İman kalple yapılan bir sözleşmedir. Kişi gizlemeksizin diliyle küfrünü ilan etse, putlara tapsa İslâm yurdunda Yahudi veya Hıristiyanlığını sürdürse, haça tapsa, İslâm yurdunda üç tanrıya iman ettiğini açıklasa ve bu hâl üzere ölse, o mümindir, Allah

⁷⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1: 189, 219.

⁷⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 6.

⁷⁶ Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, thk. 'Amr b. Garâme (byy.: Dâru'l-fikr, 1995), 60: 121; Mizzî, Hafız Cemaluddin Ebu'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Ahmed Ali-Hasan Ahmed (byy.: Dâru'l-fikr, ts.), 18: 343. Ayrıca bk. Mehmet Altuntaş, “Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde İsrâiliyat ve Hurûf-ı Mukattaa Hakkındaki Yorumları”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, cilt: XIII, sayı: 13, s. 129-158.

katında imanı tamdır, Allah'ın dostudur, cennet ehliendir.” görüşünden dolayı Mürcie'den saymıştır.⁷⁷

İbn Hazm, Mukâtil'i Mürcie'nin büyüklerinden biri olarak değerlendirmektedir. O bu kanıya Mukâtil'in, “Kötülük imanla birlikte bulunsa imana zarar vermez, iyilik de şirkle beraber olsa fayda vermez.” görüşünden dolayı varmıştır. O, Kerrâmiyye hakkında bilgi verirken Mukâtil'in Cehm b. Safvân'la karşılaşması sonrasında tecsîm konusunda tartıştıkları bilgisini nakletmiştir. Buna göre Cehm'in, “Allah'ın ‘şey’ olmadığı için O'na ‘şey’ denilemeyeceğini”, çünkü mahlûk olan her şeyin var edicisinin Allah olduğunu, Mukâtil'in ise Allah'ı kan ve ete sahip bir cisim olarak insan suretinde tasavvur ettiğini dile getirmiştir.⁷⁸

Mukâtil'e göre iman amel birlikteliği söz konusu mudur? Büyük günah işleyen müminin ahiretteki durumu hakkında hiç yorum yapmayıp işi Allah'a mı bırakmıştır? Öncelikle belirtmek gerekir ki Mukâtil'e göre iman amel birlikteliği söz konusu değildir. Ona göre iman amelden bağımsız olarak, marifet kapsamında bir tasdiktir. Artmaz ve eksilmez. Artan ve eksilen sadece vahyin inişiyle inanılacak şeylerin artmasıdır. Bu konuda, “Müminler ancak onlardır ki; Allah anıldığı zaman yürekleri titrer. Karşılarında ayetleri okununca bu, onların imanını artırır. Onlar sadece Rablerine dayanıp güvenirlir.” mealindeki Enfâl suresinin 2. ayetinde geçen, “imanlarını artırır” kısmını, “Daha önce nazil olmuş ayetlere inanmalarına ek olarak yeni nazil olanları da tasdik ederler.” şeklinde yorumlar.⁷⁹ Müfessirin bu açıklamasının Mürcie ile benzerlik arz ettiğini söylemek mümkündür.

Mukâtil'in, zaman zaman bazı ayetlerin tefsirinde Allah'ın iradesini ve bilgisini⁸⁰ ön plana çıkarsa da kulun iradesini tamamen devre dışı

⁷⁷ İbn Hazm, *el-Fasl*, 5: 73.

⁷⁸ İbn Hazm, *el-Fasl*, 5: 74.

⁷⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 4.

⁸⁰ Mukâtil'e göre Allah, ezeli bilgisiyle insanın yapacağı her şeyi bilmekte ve levh-i mahfuza yazdığı her şey aynen gerçekleşmektedir. Müfessirin bu tavrına, “Biz hiç kimseye gücümüzün yeteceğinden başkasını teklif etmeyiz. Katımızda gerçeği söyleyen bir kitap vardır ve onlar asla haksızlığa uğratılmazlar. Ancak kâfirlerin kalpleri bu Kur'an'a karşı derin bir cehalet içindedir. Hem onların bundan başka bizzat işlemekte oldukları daha nice kötü hareketleri de vardır.” mealindeki Mü'minûn suresinin 62-63. ayetlerin tefsirini yaparken rastlamaktayız. Müfessir, zikri geçen ayetleri cebri bir tavırla yorumlamaktadır. Müfessire göre kâfirler Kur'an'a inanma konusunda gaflet içindedirler. Onların levh-i mahfuzda kendileri hakkında önceden yazılmış olanı yapmak zorunda

bırakmaması onun Mürcie'den ziyade Sünnî bir bakış açısına sahip olduğuna işaret etmektedir. Burûc suresinin 19. ayetine getirdiği yorum bunlardan biridir. Söz konusu ayet, “*Kâfirlerin Allah’ın bütün ikaz ve işaretlerine rağmen hâlâ Kur’an ve Hz. Peygamber’i yalanladıklarını*” bildirmektedir. Ayetle ilgili Mukâtil şöyle bir rivayet nakletmektedir: “Hz. Peygamber bu ayeti okuduğunda yanında bulunanlardan birisi Allah’ın ilmi hakkında şöyle bir soru sormuştur: Acaba kâfirlerin iman etmeyecekleri onları yarattıktan sonra mı Allah’a malum oldu yoksa yaratmadan önce biliyor muydu? Bu soru üzerine Allah şu ayetleri indirmiştir: “*Allah onları çepre çevre kuşatmıştır. Bilakis o, mecîd olan Kur’an’dır ve levh-i mahfuzdadır.*” Mukâtil, “Allah’ın kulların ne yapacaklarını yaratmadan önce bildiğini ama onları kötü işler yapmaya zorlamadığını ifade etmiştir.⁸¹

İnsanların kendi özgür iradeleriyle yaptıkları eylemler sonucunda Allah’ın iradesinin devreye girdiğini gösteren bir diğer husus kalplerin mühürlenmesi meselesidir. Allah, kulun kalbini yaptığı kötü eylemler sonucunda mühürlemektedir. Allah Teâlâ, Yahudilerden bahsederek, “*Onlar, Allah’ın, kalplerini temizlemeyi istemediği kimselerdir.*”⁸² buyurmaktadır. Mukâtil’e göre Yahudiler, recmin ve Hz. Peygamber’in sıfatlarının varlığını gizledikleri için Allah onların kalplerini mühürlemiştir. Bir bakıma kulun eylemleri Allah’ın eylemlerinin sebebi olmuştur.⁸³

Mukâtil, şirkin dışındaki günahların imana zarar vermediği ve Allah tarafından affedilebileceği görüşündedir. O bu fikrini, “*Allah kendisine eş tanınmasını başışlamaz. O, gûnahtan başkasını dileyeyeceği kimseler için affeder.*” mealindeki Nisâ suresinin 48. ayetine dayandırmaktadır. Ayetteki istisna tevhiid ehli içindir. Allah’ın günahları affetmesi veya dilemesini bu yönde yapması için tevhiid ehli olarak ölmek gerekir.⁸⁴ Müfessir, “*Arz ve sema durduğu müddetçe cehennem ehli ateşte kalacaktır,*

oldukları bazı kötü amelleri vardır ve onları yapmaktadırlar. (Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 399-400). Ayetteki “*yapmak zorunda oldukları*” ifadesi insana davranışları konusunda hiçbir tercih hakkı verilmediği anlamına gelmektedir. Türker, *Erken Dönem Tefsirlerinde Tevil Sorunu*, 103.

⁸¹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 471-72.

⁸² Mâide, 5/41.

⁸³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 301.

⁸⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 233.

ancak rabbinin dilediği hariç.” mealindeki Hûd suresinin 107. ayetindeki istisnanın çokça günah işleyip tövbe etmeyen müminler için olduğunu belirtir. Bu durumdaki insanlar azap süreleri dolunca cehennemden çıkarılacaklardır.⁸⁵

Bütün bu bilgiler bize, Mukâtil'in büyük günah işleyen müminlerle ilgili olarak işi ahirete bırakmadığını bu dünyada iken onlar hakkında bir sonuca ulaştığını göstermektedir. Eş'arî'nin Mukâtil'e dayandırarak imanın fıskı ortadan kaldırdığı ve günahkâr müminin ahirette herhangi bir cezaya maruz kalmayacağı yönünde naklettiği bilginin gerçeği yansıtmadığı ortadadır. Bizim bu iddiamızı Şehristânî'den yaptığımız alıntı da desteklemektedir. O önce Mukâtil'den, “Masiyet tevhid ve iman sahibine zarar vermez ve mümin cehenneme girmez.” yönünde nakilde bulunmuştur. Yaptığı bu naklin doğru olmadığı kanaatine varmıştır ki Mukâtil'den ikinci bir görüş aktarmıştır. O nakil de Mukâtil'den sahih olarak nakledilen, “Allah'a asi olan mümin kıyamet günü cehennem üstünde bulunan sırat üzerinde azap görür, cehennem ateşinin esintisi, sıcaklığı ve alevi ona isabet eder. İşlediği günah oranınca elem ve azaba maruz kaldıktan sonra cennete girer.” şeklindedir.⁸⁶

Mukâtil'in görüş beyan ettiği konu imanla sınırlı değildir. O, iman dışında İslâm dünyasında çokça tartışılan ecel ve rızık konularındaki yorumlarıyla da kendisinden sonrakilere ışık tutmuştur. “Sizi çamurdan yaratan, sonra ölüm anını takdir eden sadece O'dur. Bir de O'nun katında başka bir ecel vardır. Ey kâfirler, bunu bilip durduktan sonra da hâlâ öldükten sonra diriliş hakkında şüphe edersiniz.” (En'âm 6/2) ayetinde Allah iki ecelden söz etmektedir. Mukâtil, ayetteki ilk ecele, her birey için doğduğu günden öleceği güne kadar olan sürenin tayin edilmesi, ikinci ecele ise insan türünün doğumundan öleceği güne oradan da kıyamet gününe kadarki sürenin belirlenmesi şeklinde anlam vermiştir.⁸⁷ “Allah, ölmesi konusunda izin vermedikçe hiçbir kimse ölemez, öldürülemez. Ölüm, vadesiyle yazılmış bir yazıdır.” (Âl-i İmrân 3/145) ayetinin tefsiri-

⁸⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 132.

⁸⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 165-66.

⁸⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 336. Benzer görüş için bk. Ebî Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2005), 4: 15.

rinde müfessir, her bireyin ölümünün ancak Allah'ın izniyle mümkün olacağını ve bir kişinin öleceği anın levh-i mahfuzda mevcut olduğunu dile getirmiştir. Ona göre, kişi hakkında takdir edilen ecel hiçbir surette değişmez. Allah'ın kulu hakkında tayin ettiği ölme vakti geldiğinde o vakit bir an bile geciktirilemez ve de öne alınamaz.⁸⁸

Mukâtil'in ecel konusundaki görüşleri Ehl-i Sünnet'in bu konuya bakışıyla paralellik arz etmektedir. Nitekim Ehl-i Sünnet âlimlerinin bu konudaki görüşleri, tabî bir ölümle veya öldürülerek ölen kimselerin ancak Allah'ın kendileri için tespit ettiği ecelle vefat ettiği şeklindedir. Ehl-i Sünnet'e göre Allah o kimseyi sağ bırakıp ömrünü uzatmaya da kadirdir.⁸⁹

Ehl-i Sünnet, bir şeyi yiyen ve içen herkesin, haram veya helal olmasına bakılmaksızın yediklerinin Allah'ın kendileri için takdir ettiği rızıktan başka bir şey olmadığı inancını savunur.⁹⁰ Mukâtil'in rızık konusuna getirdiği yorumlar bundan pek farklı değildir. “*De ki: ‘Göklerden, yerden sizi rızıklandıran kim?’ De ki: Allah’tır. Herhâlde ya biz ya siz, mutlak bir hidayet üzerindemiz. Yahut açık bir sapıklıkta.*” (Sebe’ 34/24) ve “*De ki: Hakikaten Rabbim, kullarından kimi dilerse onun rızıkını genişletir, kimi de dilerse onunkini kısar. Hayır için ne harcarsanız O, bunun ardından daha iyisini lütfeder. O rızıklandıranların hayırlısıdır.*” (Sebe’ 34/39) ayetlerinin⁹¹ tefsirinde rızık verenin yalnızca Allah olduğunu, rızık

⁸⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 195. Ölüm olayının Allah'ın takdiriyle gerçekleştiği yönünde delil kabul ettiği başka ayetler de bulunmaktadır. Onlardan biri Nisâ suresinin 78. ayetidir: “*Nerede olursanız olun, aşılmaz ve sağlam kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır.*” Müfessir zikri geçen ayetin, Uhud günü ensardan bazıları şehit olunca Abdullah b. Übeyy, “Onlar bize itaat etselerdi öldürülmezlerdi.” dediğini, bunun üzerine de ayetin indirildiği bilgisini vermektedir. Bu da onun ölüm olayının ancak Allah'ın takdiriyle gerçekleşeceğine inandığını açıkça ortaya koymaktadır. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 242. Bir diğeri de Fâtır suresinin 11. ayetidir: “*Ömür verilenin ömrünün uzun olması da ömrünün kısa olması da ancak bir kitaptadır. Kuşkusuz bu, Allah'a göre çok kolaydır.*” O, ayeti yorumlarken kişinin hayat süresinin ne kadar devam edeceğine dair bilginin ve hükmün, o kişi yaratılmadan evvel levh-i mahfuzda yazılı olduğu ve Allah'ın kişinin ölümünü kişi henüz dünyaya gelmezden önce bilip bunu kayıt altına aldığını ve bunun da Allah için çok kolay olduğunu dile getirir. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 74.

⁸⁹ Bk. Kâdî Ebî Bekr b. Tayyib el-Bâkallânî, *Kitâbü't-temhîdî'l-evâilî ve tahlîsu'd-delâil*, thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfî, 1987), 374; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 294; Nesefî, *Kitâbü't-temhîd*, 306.

⁹⁰ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 268; Nesefî, *Kitâbü't-temhîd*, 310-11.

⁹¹ Ayrıca bk. Mâide, 5/114; Cuma', 62/11.

bol veya dar, az veya çok olmasında Allah'ın dilemesinden başka hiçbir sebebin olmadığına dikkat çekmektedir.⁹² Mukâtil, “O, eğer rızıkınızı tutup kesiverirse şu size rızık verebilecek kim? Hayır onlar bir azgınlık, Hak'tan bir nefret içinde sürekli inat etmişlerdir.” (Mülk 67/21) ayetinde Allah müşriklere seslenerek, “tapındığınız şeyler benim verdiğim rızıkı verecek yetkide değildir diyerek” sadece kendisinin Rezzâk olduğunu beyan etmiştir.⁹³

Mukâtil'in rızıkla ilgili ayetlere getirdiği yorumların Ehl-i Sünnet âlimlerince benimsenip takip edildiği ortaya çıkmaktadır. Ona göre bir şeyin haram veya helal olması o şeyin Allah'ın rızıkı olması gerçeğini değiştirmez. Zira Rezzâk olan sadece Allah Teâlâ'dır.

SONUÇ

Mukâtil, mezheplerin yeni yeni temellerinin atılmaya başladığı bir dönem olan hicri II. ve III. asırda yaşamıştır. İlmi ve fikirleriyle Kur'an'ın anlaşılması, Müslümanlar arasında ortaya çıkan problemlerin çözülmesi konularında gayret göstermiştir. İlmini ve görüşlerini beğenenler olduğu gibi onun şahsını şiddetli şekilde eleştirenler de olmuştur. Hakkındaki eleştiriler o kadar ileri taşınmıştır ki ismi bid'at fırkalardan olan Zeydiyye ve Mürcie ile birlikte anılır olmuştur.

Zeydiler, hilâfet konusunda en efdal olanın Hz. Ali olduğunu kabul ederler. Kimileri Mukâtil'in tefsirinin bazı yerlerinde Hz. Ali'yi övmesini, onun kahramanlığını öne çıkarmasını Zeydilik'le ilişkilendirmişlerdir. Hâlbuki Mukâtil, Zeydilerin hilâfet meselesi sebebiyle değer atfetmedikleri Hz. Osman'ı ve onun soyundan olanları kötülememiş, bilakis onların doğru yolda olduklarını belirtmiştir. Zeydiyye, büyük günah işleyenlerin durumu, ru'yetullah gibi pek çok konuda Mu'tezile'den etkilenmiş, sistemini bu doğrultuda oluşturmuştur. Mukâtil'in ise bu konularda Zeydiyye'ye muhalif bir anlayış içinde olduğu aşikârdır.

Bazı âlimler tarafından, iman ve büyük günah işleyeninin durumu gibi konulardaki görüşleri çarpıtılarak Mürcie ile de irtibatlandırılmıştır.

⁹² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 65-67.

⁹³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 384.

Görüşleri dikkatli bir şekilde incelendiğinde Mukâtil, Mürcie'nin aksine büyük günah işleyenlerin durumunu ahirete bırakmamış bu dünyada bir sonuca bağlamıştır. O da tevbe etmeden ölen müminin azaba maruz kalacağı, azap süresini doldurmasının ardından cennete gireceğidir. Bir de Mukâtil, eserlerinde 'iman' dışında 'kalplerin mühürlenmesi, ecel ve rızık' gibi pek çok konuya da açıklık getirmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak Mukâtil'in Zeydî veya Mürcî olduğu yönünde ileri sürülen iddialar, objektiflikten uzak ve tamamen ön yargılı değerlendirmelere dayanmaktadır. O, herhangi bir mezhebe ait olmaktan ziyade kendisinin de belirttiği gibi "Allah bir"dir diyen bir mümindir.

KAYNAKÇA

- Abdüsselâm b. Abbâs el-Vecîh. *A'lâmu'l-müellifine'z-Zeydiyye müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekafıyye*. Amman: yy., 1999.
- Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*. 4 cilt. Beyrut: yy., 1969.
- Akkaya, Ümit Harun. "Sır Dizilerinde Kadın". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 10 (2016): 247-270.
- Altuntaş, Mehmet. "Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde İsrâiliyat ve Hurûf-ı Mukattaa Hakkındaki Yorumları". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 13 (2018): 129-158.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *el-Fark beyne'l-fırak*. Kahire: Mektebetü İbn Sînâ, ts.
- Bâkîllânî, Kâdî Ebî Bekr b. Tayyib. *Kitâbü't-temhîdî'l evâli ve tahlîsu'd-delâil*. Thk. 'İmadüddîn Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfî, 1987.
- Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Cürcânî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adıyy. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1984.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Târîfât*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1985.
- Doğan, İsa. "Zeydiyye Mezhebi'nin Doğuşu ve Kelamî Görüşü". Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.
- Düzgün, Şaban Ali. *Din Birey ve Toplum*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Ebû Zehrâ, Muhammed. *el-İmâm Zeyd hayâtuhû ve asruhû -ârâuhû ve fıkhuhû*. Beyrut: Dâru'l-fıkrî'l-'Arabi, ts.

- Ebu Zeyd, Nasr Hâmid. *Tefsirde Akılcı Eğilim*. İstanbul: Mana Yayınları, 2015.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfî'l-musallîn*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Kahire: Mektebetü'n-nehdati'l-Mısıriyye, 2000.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan. *el-İbâne an usûli'd-diyâne*. Beyrut: Dâru ibn Zeydûn, ts.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Lüğ'a*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm. by.: yy., ts.
- Fıçlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: yy., 2008.
- Fıçlalı, Ethem Ruhi. "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler". *Ankara İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*. sy. 4 (1980): 115-131.
- Firûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kub Mecdüddîn. *Kâmûsü'l-muhît*. Mısır: Heyetü'l-Mısırî, 1980.
- Gökalp, Yusuf. "Zeydilik". *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Hayyât, Ebi'l-Hüseyn Abdurrahmân b. Muhammed b. Osmân. *Kitâbü'l-intisâr ve'r-reddi alâ İbn Râvendî el-müllhîd*. Beyrut: Mektebetü dâri'l-'Arabî, 1993.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Târîhu Dimeşk*. Thk. 'Amr b. Garâme. by.: Dâru'l-fıkr, 1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*. Thk. Dr. Muhammed İbrâhîm Nasr. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1996.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. by.: yy., ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. İstanbul: yy., 1981.
- İbn Nedim, Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. Thk. Rıza-Teceddüd. Tahran: yy., 1981.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Minhâcü's-sünneti'ne-nebeviyye*, ed. Dr. Muhammed Reşad Sâlim. Saudi Arabia: yy., 1986.
- Kâdî Abdulcabbâr, Ebu'l-Hasan b. Ahmed. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. trc. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, 2013.
- Koç, Mehmet Akif. *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*. Ankara: Kitâbiyat Yayınları, 2005.

- Kutlu, Sönmez. *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Makdisî, Mutahhir b. Tâhir. *el-Bed' ve't-târih*. Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, ts.
- Mâtürîdî, İmâm Ebî Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmûd. *Te'vilâtü ehli's-sünne*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2005.
- Mâtürîdî, İmâm Ebî Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmûd. *Kitâbu't-tevhîd*. Thk. Bekir Topaloğlu. Ankara: İsam Yayınları, 2003.
- Mizzî, Hafız Cemaluddin Ebu'l-Haccâc Yusuf. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. Thk. Ahmed Ali- Hasan Ahmed (by.: Dâru'l-fıkr, ts.
- Mukâtil b. Süleyman. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. (Kur'an Terimle-ri Sözlüğü) trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2004.
- Mukâtil b. Süleyman. *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Thk. Ahmed Ferîd el-Mezidî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2008.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Thk. Ahmed Ferîd. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2003.
- Mun'im Sirry. "Mukâtil b. Süleyman ve Antropomorfizm". çev. Yusuf Yurt-Büşra Yurt. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, sy. 12 (Aralık 2017): 251-282.
- Nesefî, Ebu'l-Mu'in. *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd*. Thk. Habibullah Hasan Ahmed. Kahire: Dâru't-tabâati'l-Muhammedî, 1986.
- Nesefî, Ebu'l-Mu'in. *Tabserâtu'l-edille*. Nşr. H. Atay-Ş. Ali Düzgün. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Nevbahri, Hasan b. Musa ve Kummî, Said b. Abdullah. *Fıraku's-Şia*. Kahire: Dâru'r-reşâd, 1992.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemu'l-müfessirîn*. 3. Baskı. Beyrut: Müessesetü Nüveyhiz es-sekâfiyye, 1988.
- Onat, Hasan. *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. 3. bs. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Özler, Mevlüt. *Tarihsel Bir Adlandırmanın Tahlili Ehl-i Sünnet-Ehl-i Bid'at*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Pırlanta, İsmail. *Ortaçağın İncisi Nişabur*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Rassâs, Ahmed b. el-Hasan. *Misbâhu'l-ulûm*. Thk. M. A. Kafaf. Beyrut: Beirut Arab University, 1971.

- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b Abdülkerim b. Ebî Bekr. *el-Milel ve'n-nihal*. Thk. Emîr Ali Mehnâ. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*. 5 cilt. Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1939.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u'l-kebir*. 2. bs. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1998.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'an*. Thk. Ahmed Habib. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, ts.
- Türker, Ömer. *Erken Dönem Tefsirlerinde Tevil Sorunu*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Ünal, Mehmet. "Zeydiyyenin Kuran Tasavvuru ve Tefsir Dinamiklerine Dair". *İslami İlimler Dergisi*. 5/1 (2010): 175-197.
- Watt, Montgomery William. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: yy., 1981.
- Yahya b. Hüseyin. *Resailü'l-'adl ve't-tevhîd*. by.: Dâru'l-hilâl, 1981.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Usûl-i Selâse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2012, 42: 212-213.
- Yılmaz, Orhan. *Rivayetlerde Hz. Ali*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezâk. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Thk, Ali Hilalî. Kuveyt: et-Türâsü'l-'Arabi, 1987.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1988.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi'zi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*. 4 cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, 2003.